

КУРМАН Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.42

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття методології аграрно-правових досліджень, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття, а також визначено основні методологічні підходи до дослідження правових засад сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: *сталій розвиток, сільськогосподарське виробництво, методологія, методологічний підхід, антропологічний підхід.*

В статье осуществлен анализ научных подходов к определению понятия методологии аграрно-правовых исследований, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия, а также определены основные методологические подходы к исследованию правовых основ устойчивого развития сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство, методология, методологический подход, антропологический подход.*

The article analyzes the scientific approaches to the definition of methodology of agrarian legal research for on basis of which it is formulated the author's definition of the term. Also defined main methodological approaches to research of legal bases of sustainable development of agricultural production.

Key words: *sustainable development, agricultural production, methodology, methodological approach, anthropological approach.*

Вступ. Зміна концепцій і підходів до систем господарювання як в Україні, так і в усьому світі, перехід до концепції сталого розвитку як основи економіки розвитку чи «зеленої» економіки, в т. ч. у сфері сільськогосподарського виробництва, викликає необхідність змін у методології аграрно-правових досліджень. Адже до 90-х рр. минулого століття у сільському господарстві України панували монополія державної власності на землю і майно й інтенсивний підхід до ведення сільськогосподарського виробництва, а відносини у цій сфері радянською юриспруденцією розглядалися через призму колгоспного права. Здобуття Україною незалежності та перехід до ринкової економіки внесли багато суттєвих політичних, економічних і соціальних змін. Проте, на жаль, аграрну політику й інтенсивні підходи до ведення сільськогосподарського виробництва це не змінило. Останнім часом спостерігається домінування приватних інтересів і вплив великих агрохолдингів, націленість на отримання мегаприбутків, зубожіння і вимирання селянства, нехтування проблемами довкілля. Між тим, перед людством постають такі глобальні проблеми, як продовольча й екологічна, від вирішення яких багато в чому залежить його майбутнє існування. Викладене актуалізує необхідність забезпечення за допомогою правових засобів в Україні сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Вагома роль у цьому належить аграрно-правовій науці, яка, розвиваючи методологію у цій сфері, посилюючи методологічну озброєність, відступаючи від застарілих наукових догм, має слугувати орієнтиром для правової практики. Слід погодитися з П.М. Рабіновичем, що приведення правової науки у відповідність із соціальними реаліями потребує її методологічного переозброєння [1, с. 150–151]. Отже, з метою забезпечення розвитку аграрного права постає потреба у переосмисленні та визначенні методологічних підходів до дослідження та подальшого вдосконалення правового регулювання відносин у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Тим паче, що в останні роки спостерігаються кризові явища у сучасній методології правової науки, поширеність досліджень суто описового характеру, однією з причин чого є відсутність уявлень про методологічний інструментарій аграрно-правових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є формулювання поняття методології сучасних аграрно-правових досліджень і визначення основних методологічних підходів до дослідження правових засад сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Результати дослідження. У науковій літературі відсутня єдність підходів до розуміння та визначення сутності методології. Термін «методологія» походить від грецьких слів *metoges* – «пізнання» і *logos* – «вчення». Іншими словами, методологія – це вчення про методи дослідження, про правильне мислення у створенні теорії науки [2, с. 63].

У словнику С.І. Ожегова методологію визначено в двох аспектах: як вчення про науковий метод пізнання і як сукупність методів, що застосовуються в окремих науках [3, с. 309].

Питанням методології досліджень приділялася увага багатьма вченими-філософами та правознавцями: Ю.О. Барановою, В.А. Канке, Д.А. Керімовим, В.М. Рабіновичем, Г.І. Рузавіним, О.П. Рябчинською, О.В. Сердюком, О.Ф. Скакун, Л.В. Петровою, М.М. Тарасовим та ін. У правовій науці спостерігається посилення уваги до галузевих методологічних проблем. Однак безпосередньо методології аграрно-правових досліджень присвячено небагато праць, які є вузькоспеціальними [4; 5] та не стосуються правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Так, філософська наука опрацювала більш широке визначення методології як філософського вчення про методи пізнання й перетворення дійсності, як сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовуються у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [6, с. 374].

О.В. Сердюк підкреслює, що на межі тисячоліть методологія правової науки зазнала істотних змін як у своїй проблематиці, так і в розумінні предмета, завдань, світоглядних основ. По-перше, поступово переборюється позитивістське уявлення про об'єкт методологічного знання. По-друге, сучасна методологія не обмежується проблемою методу. Вона органічно включає в коло своїх інтересів проблематику епістемології, а в певному відношенні – ще й онтологічну проблематику. По-третє, сучасна методологія правової науки орієнтована на пізнання реальних теоретико-пізнавальних проблем, що складаються в окремих сферах правового знання й у правовій науці в цілому [7, с. 223–224].

На думку Д.А. Керімова, методологія права є загальнонауковим феноменом, що поєднує всю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання і вчення про них, загальні і частковонаукові поняття і методи), які вироблені усіма суспільними науками, у т. ч. і комплексом юридичних наук, і застосовуваних у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [8, с. 52].

Позиція М. Кельмана виходить із того, що методологію сучасного правознавства можна визначити як вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним державно-правових явищ [9, с. 42].

Дещо по-іншому підходять до визначення методології вчені-правознавці. На думку О.Ф. Скакун, методологія – це система певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки. Методи науки теорії держави і права поділяються на загальні, окремі (конкретні) і спеціальні [10, с. 13].

Позиція О.В. Петришина полягає в тому, що методологія відображає певний кут зору на предметне поле дослідження, який висвітлює увесь процес досягнення наукового результату, передбачає використання відповідних засобів, прийомів і способів пізнання [11, с. 32].

Н.О. Багай пропонує методологію юридичної науки розглядати в двох аспектах: по-перше, як систему певних її елементів, тобто з погляду її внутрішньої будови, зумовленої предметом юридичної науки і пристосованої до нього. У цьому розумінні методологія як система є впорядкованою сукупністю, комплексом пізнавальних і дослідницьких засобів – певних теоретичних принципів і підходів, методів та засобів пізнання і дослідження державно-правових явищ; по-друге, як елемент іншої системи, інакше кажучи, надсистеми, якою є юридична наука. Тут методологію слід розглядати як сукупність знань, вчення (теорію) про пізнавальні й дослідницькі засоби юридичної науки та їх застосування. У такому розумінні, зазначає авторка, методологія є складником юридичної науки, що належить до її теоретичної частини [12, с. 22–30]. У цілому слід погодитися з думкою Н.О. Багай.

Інший погляд на методологію аграрно-правової науки висловлює М.М. Чабаненко. Вчений розглядає методологію як пізнавальний процес аграрно-правової науки, що є системою світоглядних принципів, керівну ідею логічних прийомів і засобів, що виявляють себе в процесі дослідження аграрного права, а також обґрунтування такої ідеї [13, с. 33]. Важко погодитися з автором, що методологія – це лише система принципів і керівних ідей. Таке поняття вбачається значно ширшим, оскільки включає в себе, окрім світоглядних принципів та основоположних ідей, ще й методи, засоби і форми дослідницької, пізнавальної діяльності.

Як вбачається, під методологією аграрно-правових досліджень слід розуміти вчення про інструментарій пізнавально-дослідницької діяльності в аграрно-правовій науці (принципи, методи, форми, підходи та засоби), а також про його застосування дослідником.

Метод, обраний дослідником як основний, демонструє підхід, який застосовуватиметься для вирішення поставленого завдання. Поняття «методологічний підхід» не є синонімом методу, швидше це буде сукупність методів, що можуть застосовуватися кумулятивно (в сукупності) чи послідовно або альтернативно у дослідженні конкретного наукового питання, в нашому випадку – питання правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Підтримується така думка і у спеціальній літературі, де зазначається, що у межах одного підходу може використовуватися ціла сукупність методів [14, с. 58].

Що стосується методологічних підходів до правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, слід зазначити таке. Як справедливо підкреслюється у спеціальній літературі, необхідною умовою у вирішенні конкретних завдань сталого розвитку біосфери є підпорядкованість законів розвитку суспільства, а отже, і права, законам розвитку біосфери [15, с. 1074]. Як вбачається, це положення має стати загальнонауковим методологічним підходом вирішення такої наукової проблеми, як правове забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. На підтвердження зазначеного можна навести й вислів О.М. Костенка про те, що «правознавство лише тоді стає справді наукою, коли визнає, що право є витвором не тільки людей, а й природи» [16, с. 21].

Також можна стверджувати, що в основу концепції сталого розвитку покладено ідею антропозахисту. Адже в її основі перебуває людина, її права на життя та здоров'я, а також аналогічні права її нащадків. Виробничий аспект сталого розвитку сільськогосподарського виробництва спрямований на реалізацію природного права кожної людини на життя та здоров'я шляхом забезпечення продовольчої безпеки, виробництва сільським господарством достатньої кількості сільськогосподарської продукції належної якості та встановленого рівня безпеки. Екологічний аспект спрямований на охорону та збереження довкілля та природних ресурсів у процесі сільськогосподарської діяльності, на збереження життєвого простору людини, самої «колиски» цивілізації – природи. У свою чергу, соціальний аспект сталого розвитку реалізується через забезпечення соціальних прав, насамперед селян як безпосередніх учасників сільськогосподарського виробництва, а саме: сталого розвитку сільських територій, підвищення соціальних стандартів до рівня європейських і світових, забезпечення зайнятості сільського населення, підвищення рівня його життя та доходів та ін. Як вбача-

ється, за основу слід брати саме виробничий аспект, адже він спрямований на забезпечення продовольчої безпеки держави і природного, гарантованого Конституцією України права кожної людини на достатнє для нормальної життєдіяльності та якісне харчування. І саме виробничий аспект може дати поштовх для реалізації як соціального аспекту, створюючи можливості для соціального розвитку села, забезпечуючи зайнятість сільського населення, так і екологічного (кошти для придбання новітніх еколого-спрямованих технологій ведення сільгоспвиробництва, мотивацію екологізбалансованого використання природних ресурсів, застосування агроекологічних заходів тощо). Приписи антропозахисту притаманні й аграрному праву як складовій частині системи права України. Саме у сфері аграрно-правового регулювання забезпечується природне право людини на життя та здоров'я, зокрема в частині права на достатнє для підтримання нормальної життєдіяльності, а також безпечне та якісне харчування.

Ця ідея реалізується у сфері правового регулювання через антропологічний підхід. Суть антропологічного підходу доволі розгорнуто сформулював Б.Т. Григор'ян, який вважає його: 1) спробою визначити основи і сфери «власне людського» буття, індивідуальності людини, її суб'єктивно-творчих можливостей; 2) спробою зробити людину «мірою всіх речей», з неї та через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу; 3) прагненням виділити в якості спеціального предмета філософського пізнання окремого індивіда у найрізноманітніших вимірах, що характеризують природу людини у специфічних якостях [17, с. 7].

З огляду на викладене слід зазначити, що в основу методології дослідження правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва має бути покладено антропологічний підхід. А сама методологія повинна мати антропоцентричний і гуманістичний характер. Однак лише антропологічним підходом вона не повинна обмежуватися. Тут слід погодитися з тезою М. Кельмана про те, що методологію сучасного правознавства недоречно характеризувати лише на основі одного домінуючого в дослідницькій сфері підходу. Адже поступове розширення предметної сфери, наукового інтересу, поява нових «онтологій» права уможливають застосування певних комбінацій різних методологічних підходів [9, с. 37].

До методологічних підходів дослідження правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва доцільно також віднести: догматичний, аксіологічний, історичний, синергетичний, інституційний, організаційний, порівняльно-правовий, інформаційний, екосистемний та ін. Це зумовлюється складністю самої категорії «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва», комплексністю відносин, які виникають у його запровадженні, потребують правової регламентації та підлягають дослідженню.

Що стосується перелічених підходів, то кожен із них виконує свою певну роль у дослідженні питань правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва: за допомогою догматичного досліджуємо право у вказаній сфері як таке; аксіологічний підхід використовується з метою з'ясування цінності категорії сталого розвитку, прав людини, які вона забезпечує, а також для оцінки результатів впровадження концепції сталості у сферу сільськогосподарського виробництва; історичний дозволяє простежити еволюцію виникнення поняття «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва» та динаміку і перспективи його розвитку; інституційний допомагає у дослідженні різноманітних інституцій забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва; за допомогою організаційного здійснюється дослідження заходів і засобів його забезпечення; порівняльно-правовий припускає зіставлення юридичних понять сталого розвитку сільських територій і сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як загального і часткового явищ, виявлення між ними схожості та відмінностей, порівняння правового регулювання відносин у вказаній сфері відповідно до законодавства України та інших держав світу тощо.

Певною новелою методології сучасних аграрно-правових досліджень виступає синергетичний підхід. Синергетизм – це природна основа, що зумовлює здатність окремих частин природи до злагодженої поведінки (дії), до об'єднання окремих елементів природи і світу у цілісні системи [18, с. 179]. Щодо концепції сталого розвитку, то особливого значення

набуває еколого-економічний синергетизм, зумовлений різним ступенем сумісності природних факторів і різноманітних видів діяльності людини. Він, зокрема, передбачає оптимальне поєднання особливостей природних факторів і видів діяльності людини: у просторі (наприклад, вибір оптимальних методів землекористування для різних видів рельєфу місцевості (регламентація сільгоспробіт на схилах земель), застосування спеціального режиму природокористування на територіях, що підлягають консервації) і часі (врахування сезонності сільгоспвиробництва); оптимальне поєднання видів діяльності людини з відновлювальним потенціалом природних ресурсів та з різноманітним їх впливом на природне середовище (наприклад, бджільництво, окрім суто товарного напрямку (виробництво меду, воску, прополісу та ін. продуктів бджільництва), забезпечує значне підвищення врожайності ентомофільних рослин за рахунок їх запилення бджолами (запилювальний напрямок). Таким чином, синергетичний підхід зумовлює дослідження виробничого, соціального й екологічного аспектів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва у системі та взаємодії. Адже людина – це частина природи. І в процесі своєї діяльності людина не повинна завдавати непоправної шкоди природі, знищуючи саму себе. Одночасно людина – це частина соціуму, отже, виробляючи сільськогосподарську продукцію, вона має спрямовувати частину цієї продукції та доходів від її реалізації на розвиток соціуму та соціальної сфери.

Для дослідження правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва має застосовуватися й екосистемний підхід. На думку О.О. Веклич, у широкому розумінні екосистемний підхід є методологічною основою багатьох напрямів у науці та практиці, що забезпечує можливість через дослідження соціоприродної цілісності визначити її загальні зміни за будь-якого впливу на її компоненти, її генезис з усіма зв'язками компонентів і об'єктів, а також передбачити не тільки прями, а й опосередковані наслідки впливу людини на природні об'єкти [19, с. 56]. Екосистемний підхід необхідно застосовувати і для оцінки впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля, і для проведення екологічного аудиту, і в процесі екологічного менеджменту, і для здійснення інших еколого-економічних заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Перед аграрно-правовою наукою постає складне завдання – розробити та запропонувати такий правовий механізм забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який закріпив би органічне й оптимальне поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з еколого-збалансованим природокористуванням і сталим розвитком соціальної сфери села. Задля цього аграрно-правова наука має використовувати традиційні методологічні підходи (догматичний, аксіологічний, історичний, інституційний, організаційний, порівняльно-правовий), й опрацювати нові, інноваційні підходи до вирішення цієї суспільно, і навіть глобально значущої проблеми (антропологічний, синергетичний, екосистемний, інформаційний).

Список використаних джерел:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: посібник. К., 1994. 236 с.
2. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: Кондор, 2003. 192 с.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: Русск.яз., 1984. 816 с.
4. Духневич А.В. Організаційно-правове забезпечення реалізації угод СОТ у сільському господарстві України: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.06; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2017. 36 с.
5. Чабаненко М.М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2016. 40 с.
6. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 744 с.
7. Сердюк О.В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигми. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 24. С. 217–224.

8. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М., 2000. С. 52.
9. Кельман М. Методология сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. Психологія і суспільство. 2015. № 4. С. 33–46.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Х.: Консум, 2001. 656 с.
11. Петришин О.В. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 366 с.
12. Багай Н.О. Розвиток науки аграрного права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Львів, 2002. 243 с.
13. Чабаненко М.М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.06. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 414 с.
14. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: учебник. М.: Экзамен, 2005. 528 с.
15. Пегов С.А. Устойчивое развитие биосферы. Вестн. РАН. 2007. Т. 77. № 12. С. 1069–1075.
16. Костенко О.М. Людський фактор у праві (дослідження з позиції соціального нату-ралізму). Вісн. АПрН України. 2005. № 3. С. 20–30.
17. Григорьян Б.Т. Философская антропология: критический очерк. М., 1982. 137 с.
18. Мельник Л.Г. Экономика развития: учебник. Сумы: Университетская книга, 2013. 784 с.
19. Веклич О.О. Сутність і зміст концепту «екосистемний підхід» в економічній науці. Економіка України. 2017. № 12 (673). С. 52–67.

ОВЕРКОВСЬКА Т. К.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Вінницький національний аграрний
університет)

УДК 349.415:504.5

ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ ВІД ЗАСМІЧЕННЯ ВІДХОДАМИ

Стаття присвячена аналізу юридичної природи поняття правової охорони земель від засмічення відходами, визначенню змісту зазначеного поняття, його правової регламентації, а також формулюванню висновків, заснованих на положеннях правової доктрини та чинного законодавства України.

Ключові слова: земля, правова охорона земель, відходи, засмічення, зменшення обсягів утворення відходів, поводження з відходами.

Статья посвящена анализу юридической природы понятия правовой охраны земель от засорения отходами, определению содержания данного понятия, его правовой регламентации, а также формулировке выводов, основанных на положениях правовой доктрины и действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: земля, правовая охрана земель, отходы, засорение, уменьшение объёмов образования отходов, обращение с отходами.

